

Jasper Bosman

*Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands:
A Study of Liturgical Ritual Practice in Dutch
Reformed Churches*

Datum

18 september 2020

Universiteit

Theologische Universiteit Kampen

Promotores

Prof.dr. J.H.F. Schaeffer, Theologische Universiteit
Kampen

Prof.dr. M. Barnard, Protestantse Theologische
Universiteit Amsterdam

Opponenten

Prof.dr. John Witvliet, Professor of Worship,
Calvin Theological Seminary, Grand Rapids, MI

Prof.dr. Maarten Kater, hoogleraar Praktische
Theologie, Theologische Universiteit Apeldoorn

Prof.dr. Maarten Wisse, hoogleraar Dogmatiek,
Protestantse Theologische Universiteit Amsterdam

Dr. Mirella Klomp, universitair hoofddocent
Praktische Theologie, Protestantse Theologische
Universiteit Amsterdam

Prof.dr. Kees de Ruijter, emeritus-hoogleraar Prakti-
sche Theologie, Theologische Universiteit Kampen

Prof.dr. Erik de Boer, hoogleraar Kerkgeschiedenis,
Theologische Universiteit Kampen

Beleving van het Heilig Avondmaal

Hoe wordt de viering van het Heilig Avondmaal in gereformeerde kerken in Nederland uitgevoerd, ervaren en gewaardeerd, en wat kan daarvan geleerd worden? Deze vraag staat centraal in het recent verschenen proefschrift van Jasper Bosman (2020). In dit artikel bespreekt hij de opzet van zijn onderzoek en de belangrijkste conclusies.

Je hoeft niet gereformeerd te zijn om te weten dat er veel over het avondmaal is geschreven, ook binnen de gereformeerde traditie. Meestal gaat het dan om exegetische literatuur, kerkhistorisch onderzoek of publicaties vanuit systematisch-theologisch perspectief. Ondanks enkele eerdere studies (Moore-Keish 2008; Tamilio III 2014; Robinson e.a. 2018) was er nog geen diepgaand empirisch onderzoek gedaan naar de vormgeving, beleving en waardering van het avondmaal binnen specifiek de gereformeerde traditie in Nederland. Het doel van dit onderzoek was om daar verandering in te brengen.

Four Voices of Theology

Om de vormgeving, beleving en waardering van het avondmaal empirisch te onderzoeken heb ik gebruikgemaakt van het *Theology in Four Voices*-model. Dit onderzoeksinstrument is ontwikkeld door theologen en sociologen uit Groot-Brit-

tannië (Cameron 2010; Watkins 2020). Binnen dit model worden vier verschillende theologische stemmen onderscheiden: de *Operant Voice* (operante stem), *Espoused Voice* (aangehangen stem), *Formal Voice* (formele stem) en de *Normative Voice* (normatieve stem). De operante stem omschrijft wat er gebeurt in de praktijk; de aangehangen stem hoe gewone kerkleden denken over een bepaalde praktijk; de formele stem de mening van de theologen; en de normatieve stem hoe de betreffende praktijk wordt omschreven in documenten met normatieve status (bijv. kerkorde, liturgische formulieren en belijdenissen). Oorspronkelijk is deze vierdeling bedacht voor theologisch actie-onderzoek, maar in dit proefschrift zijn de vier stemmen uitsluitend gebruikt om de huidige praktijken te beschrijven en te analyseren met behulp van verschillende onderzoeksmethoden, zoals participerende observaties, focusgroepen, individuele interviews en literatuuronderzoek. Tijdens de observaties en interviews is aanvullend gebruikgemaakt van concepten die ontwikkeld zijn binnen de *Ritual Studies* (m.n. Grimes 2013).

Onderzoekopzet

Het uitgevoerde empirisch onderzoek is kwalitatief van aard. Om de onderzoekspopulatie hanteerbaar te houden is ervoor gekozen om onderzoek te doen binnen twee denominaties: de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK) en de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt (GKv). In totaal zijn zes lokale kerken onderzocht: drie binnen elk kerkverband. Per gemeente zijn twee vieringen omschreven op basis van participerende observaties door de onderzoeker zelf, om de *Operant Voice* te

beschrijven. Daarnaast zijn in vijf van de zes kerken focusgroepen gehouden met gemeenteleden, aan de hand van vijf topics. Deze interviews duurden gemiddeld anderhalf uur en zijn gebruikt om de *Espoused Voice* te analyseren. In één CGK-kerk zijn gemeenteleden individueel geïnterviewd, vanwege pastorale bezwaren van de kerkenraad. Vervolgens zijn de lokale voorgangers individueel geïnterviewd, om de *Formal Voice* te omschrijven. Op deze manier zijn in totaal honderd gemeenteleden en zes predikanten geïnterviewd. Om de omschrijving van de formele stem compleet te maken zijn ook de theologische publicaties over avondmaal binnen beide denominaties bestudeerd door middel van literatuuronderzoek. Ten slotte zijn de normatieve teksten over avondmaal geanalyseerd om de *Normative Voice* te duiden.

Belangrijkste waarnemingen

Op basis van bovengenoemde observaties, interviews en literatuurstudie heb ik geconcludeerd dat er in de onderzochte praktijken verschillende spanningsvelden bestaan die samen kenmerkend zijn voor de vormgeving, beleving en waardering van het avondmaal. In het voorlaatste hoofdstuk noem ik in totaal zeven spanningsvelden, waarvan ik hier de belangrijkste drie noem. Allereerst werd duidelijk dat *beleving* belangrijk wordt gevonden door zowel predikanten als gemeenteleden. Meerdere deelnemers gaven aan het sacrament graag zo bewust mogelijk te willen ervaren, maar tegelijk klinkt het ‘sursum corda’ als waarschuwing om niet te blijven hangen aan de aardse tekenen van brood en wijn. Ten tweede werd *gemeenschap* in het avondmaal positief gewaardeerd, maar wel verschillend. Terwijl

gemeenteleden vooral de waarde van ‘gemeenschap met elkaar’ in het avondmaal benadrukten, waardeerden de betrokken predikanten zowel de gemeenschap met Christus als de gemeenschap met elkaar. Ten derde werd zichtbaar dat in de bestudeerde avondmaalspraktijken zowel zonde als vergeving, zowel feestvieren als gedenken wordt gesymboliseerd, zij het in verschillende verhoudingen.

Conclusies en aanbevelingen

Hoe wordt de viering van het Heilig Avondmaal in gereformeerde kerken uitgevoerd, ervaren en gewaardeerd, en wat kan daarvan geleerd worden? De eerste helft van deze onderzoeksvraag heb ik beantwoord door de vier theologische stemmen te beschrijven. Vervolgens heb ik op basis van overeenkomsten en verschillen tussen de vier stemmen aanbevelingen geformuleerd voor lokale kerken. Zo doen gereformeerde kerken er verstandig aan om bewuste, persoonlijke beleving serieus te nemen, niet alleen omdat deelnemers hiernaar verlangden maar ook omdat het avondmaal een ‘belichaamde praktijk’ is (Bass 2008, 29). Ten tweede kunnen gemeenteleden en predikanten – vanwege de gesignaleerde verschillen in beleving – van elkaar leren wanneer ze onderling in gesprek gaan. Ten derde zou de liturgische betrokkenheid van gemeenteleden verhoogd kunnen worden door hen een meer actieve rol te geven tijdens de avondmaalsvieringen. Ten vierde is op basis van de interviews duidelijk geworden dat verandering van spijs doet eten: door van tijd tot tijd verschillende liturgische vormen en formuleren te gebruiken kunnen de diverse betekenissen van het avondmaal beter tot hun

recht komen. In ieder geval moet worden voorkomen dat het sacrament in woorden wordt opgesloten, omdat het voor alles een *praktijk* is die gedaan en beleefd moet worden.

Literatuur

- Barnard, M., Cilliers, J. & Wepener, C. (2014). *Worship in the Network Culture: Liturgical Ritual Studies: Fields and Methods, Concepts and Metaphors*. Leuven: Peeters.
- Bass, D.C. (2008). Ways of Life Abundant. In: Dorothy C. Bass & Craig Dykstra (red.), *For Life Abundant: Practical Theology, Theological Education, and Christian Ministry* (pp. 21-40). Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Bosman, J. (2020). *Celebrating the Lord's Supper in the Netherlands: A Study of Liturgical Ritual Practice in Dutch Reformed Churches*. Netherlands Studies in Ritual and Liturgy 22. Amsterdam/Groningen: Institute for Ritual and Liturgical Studies/Centre for Religion and Heritage.
- Cameron, H., e.a. (2010). *Talking About God in Practice: Theological Action Research and Practical Theology*. London: SCM Press.
- Grimes, R.L. (2013). *The Craft of Ritual Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore-Keish, M.L. (2008). *Do This in Remembrance of Me: A Ritual Approach to Reformed Eucharistic Theology*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Robinson, R., Wisse, M. & Smit, P.-B. (2018). Verbindende maaltijden? Eerste resultaten van een nieuw meetinstrument. In: Mirella Klomp, Peter-Ben Smit en Iris Speckmann (red.), *Rond de tafel: maaltijd vieren in liturgische contexten* (pp. 63-74). [Heeswijk]: Berne Media.
- Spijker, W. van 't, e.a. (1980). *Bij brood en beker: leer en gebruik van het heilig avondmaal in het Nieuwe Testament en in de geschiedenis van de westerse kerk*. Goudriaan: De Groot.
- Tamilio III, J. (2014). *Practice and Understanding of the Eucharist: United Church of Christ: A Practical Theological Study*. Saarbrücken: Scholars' Press.
- Watkins, C. (2020). *Disclosing Church: An Ecclesiology Learned from Conversations in Practice*. London: Routledge.

Jasper (dr. J.A.G.) Bosman is predikant van De Open Poort in Hattem.
E jagbosman@tukampen.nl